PRESERVACIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI: EL CAS DE LES MINES D'AIGUA DE SANT JUST DESVERN

Juli Ochoa - Francesc Riera

Referència bibliogràfica:

Ochoa González, Juli; Riera Prenafeta, Francesc (2012). "Preservació i difusió del patrimoni: el cas de les mines d'aigua de Sant Just Desvern". Dins: DD.AA. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat,* Sant Feliu de Llobregat: Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat, 2012. Pàg. 94-104. [ISBN: 978-84-938801-6-3].

☺ Es permet la reproducció no lucrativa d'aquest text sempre que se'n citi la referència bibliogràfica.

PRESERVACIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI: EL CAS DE LES MINES D'AIGUA DE SANT JUST DESVERN

Juli Ochoa González
Francesc Riera Prenafeta
Grup Espeleològic Rats Penats

La mineria d'aigua: una activitat preindustrial

Des de sempre l'home ha sentit la necessitat de poder disposar d'aigua per a qualsevol finalitat en llocs on aquest element no es troba en la quantitat o amb la freqüència desitjada, i li ha calgut conduir-la. Les mines d'aigua han estat utilitzades des del Neolític fins als nostres temps. L'arqueologia ens ha demostrat que des de ben antic, fins i tot ja en època romana, a la vall de Sant Just s'han excavat galeries per tal de poder captar les aigües subterrànies i conduir-les cap a aquells punts on calia. Es pot dir que cada masia del nostre terme disposa d'alguna mina d'aigua per cobrir les seves necessitats.

Però quan realment s'optimitzen els recursos hídrics a la nostra contrada és al segle XVIII en l'època de la Il•lustració, quan l'agricultura a la comarca fa un canvi radical, passant intensivament al regadiu. Aquesta revolució agrària no és duta a terme pel pagès tradicional que s'ha anat limitant, generalment, a conrear el seu tros; els renovadors acostumen a ser nous hisendats il•lustrats, els quals fins i tot han començat en aquest temps a adquirir finques a les àrees agrícoles de la perifèria barcelonina —des del Llobregat a la Tordera—, arribant en alguns casos a tenir més del 50% de la renda agrària local. Així doncs, la florida d'aquestes mines va tenir lloc cap a final del segle XVIII i principi del XIX, quan es van fer construir les mines de llarg recorregut que, des dels reservoris del

sector muntanyós, duien el preuat líquid a les finques d'aquells propietaris, fins llavors de secà, que estaven situades al pla.

Membres del Grup Espeleològic Rats Penats acompanyant un grup de visitants de les mines d'aigua santjustenques.

Aleshores ja no cal conrear on hi hagi l'aigua, sinó que aquesta es pot fer venir on més interessi; és el moment d'adquirir noves concessions o revitalitzar antics establiments d'aigües, per tal de nodrir els conreus orientats amb aquesta nova mentalitat. Progressivament la petita pagesia local acabarà adoptant aquest model.

Aquest esforç per al regatge durant el segle XVIII escomès a la nostra rodalia ens el defineix clarament Pierre Vilar[1] quan ens parla de les concessions d'aigua per a la utilització agrícola obtingudes entre 1715 i 1808, al Pla de Barcelona i als seus pobles a l'amfiteatre de Collserola, i fa referència a 54 concessions; Sant Martí de Provençals, 62; Sant Andreu del Palomar, 43; Badalona, 31; Sant Adrià de Besòs, 10; Santa Coloma de Gramenet, 7; Sants, 13; L'Hospitalet, 4; Sant Boi de Llobregat, 4; Sant Feliu, 2; Sant Climent, 2; Corbera, 2; i cita també, sense esmentar en quin nombre, les Corts, Esplugues, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern (d'on nosaltres tenim constància d'almenys dos distints establiments i hem arribat a catalogar quelcom més d'una trentena de mines diferents); Papiol, Santa Creu d'Olorda, Cervelló, Vallirana, Viladecans i Torrelles.

És principalment als vessants de la serra del Collserola on aquesta idea preindustrial queda plasmada amb la construcció de grans mines d'aigua, la validesa de les quals s'ha anat mantenint fins al darrer terç d'aquest passat segle XX, en el qual noves tecnologies n'han precipitat l'obsolescència.

Alguns d'aquests aprofitaments esdevindrien anys després una incipient xarxa de subministrament per al consum urbà, precursora de les actuals.

Mina Vidal: Detall d'un coll de mina amb banc i volta.

[1] VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. III. Barcelona: Edicions 62, 1966. (Estudis i Documents; 3). Pàg. 262.

La construcció i manteniment d'aquestes mines va donar lloc a l'ofici de minaire, un ofici altament especialitzat que s'ha mantingut al llarg d'aquest darrer parell de segles, transmetent-se de pares a fills, i en el qual, entre molts d'altres, van arribar a adquirir un notable prestigi per la qualitat del seu treball els minaires de Sant Just Desvern i els de Sarrià.

Els meteòrics canvis que des de llavors ha experimentat la societat (profunds canvis demogràfics, socials i tecnològics soferts especialment durant aquest darrer segle) i molt especialment el canvi de criteris en la utilització del sòl i l'aparició d'altres fórmules alternatives i més modernes de subministrament, han afavorit el progressiu declivi de les mines d'aigua i de l'important paper que havien tingut, abocant-les a un procés de degradació que en molts casos ha esdevingut gairebé irreversible, i en el qual fins i tot s'ha arribat a donar el cas de perdre-se'n en gran part la memòria. La normal evolució urbanística ha vingut també a afavorir aquest procés gradual de destrucció.

Anys 1972-1995: presa de consciència i treballs de catalogació

Innegablement cal reconèixer al malaguanyat amic Fulgenci Baños, aparellador dels serveis tècnics municipals i president de la Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc, el mèrit d'haver estat el pioner en el reconeixement de la importància dels minats que es conserven al nostre terme municipal i de la iniciativa d'emprendre'n la catalogació, de la qual els membres del nostre grup d'espeleologia ens considerem hereus i continuadors. Conscients de la importància d'aquest patrimoni que encara conservàvem, vam iniciar ja fa anys una tasca de redescoberta, investigació històrica, inventari i

topografia d'aquestes mines, fruit de la qual fou la publicació, l'any 1995, d'un llibre monogràfic en què les donàvem a conèixer.[2]

Aquell treball recollia, entre altra informació de caire històric i etnològic, el resultat de la tasca de catalogació de les mines santjustenques que havíem estat inventariant i que agrupàvem en dues grans unitats diferenciades.El criteri diferenciador fou el següent:

a) Mines de llarg recorregut: Són mines que tenen l'origen en una finca determinada i duen les aigües a través d'altres propietats fins a destinacions allunyades, sovint situades en d'altres poblacions veïnes.

b) Mines de petit recorregut: En la major part dels casos transcorren per dins dels límits d'una mateixa finca, i les seves aigües són, generalment, per al consum propi.

Portada del llibre editat l'any 1995.

Per tal de confeccionar l'inventari, vàrem seguir l'esmentat criteri diferenciador, assignant un codi de dos dígits a cada un d'ells. Aquests dos dígits van seguits d'uns altres dos que

[2] OCHOA GONZÀLEZ, Juli; RIERA PRENAFETA, Albert; RIERA PRENAFETA, Francesc (*et al.*). *Les mines d'aigua de Sant Just Desvern.* Sant Just Desvern: Grup Espeleològic Rats Penats i Centre d'Estudis Santjustencs, 1995.

indiquen l'ordre de cada mina dins del seu grup, i que han estat determinats per la situació dels caps de les mines dins de l'àmbit de la vall de Sant Just.

El catàleg de les mines inventariades en aquell treball era el següent:

01 – MINES DE LLARG RECORREGUT
01.01 – Mina de la Torreblanca
01.02 – Mina Vidal
01.03 – Mina dels Casalots
01.04 – Mines Erasme i Falguera

02 – MINES DE PETIT RECORREGUT
02.01 – Mina de l'era de Can Modolell
02.02 – Mina dels horts de Can Ginestar
02.03 – Mina de la font de la Bonaigua
02.04 – Mina del Mas Cardona
02.05 – Mina de Can Candeler
02.06 – Mina vella de Can Cortès
02.07 – Mina petita del Torrent Bo
02.08 – Mina del torrent de Can Biosca
02.09 – Mina de Can Baró
02.11 – Mina de la font de la Noguera
02.12 – Mina interior de Can Carbonell
02.13 – Mina exterior de Can Carbonell
02.14 - Mina de Can Vilà
02.15 – Mina del safareig de Can Vilà
02.16 – Mina de Ca n'Oliveras
02.17 – Mina de Can Padrosa
02.18 – Font del Broll
02.19 – Font de Can Solanes o font del Moro
02.20 – Mina superior de Can Coscoll
02.21 – Mina occidental de Can Coscoll
02.22 – Mina de Can Gelabert

El conjunt de mines catalogades totalitzava 15.893,49 m de galeries (només comptant aquelles que discorrien per dins dels límits del terme de Sant Just Desvern), de les quals havien estat recorreguts i topografiats 7.943,17 m lineals.

Encara es van esmentar en aquell treball quatre mines més, les quals no foren catalogades en no haver-hi pogut accedir i efectuar sobre el terreny les oportunes verificacions. Es tracta de les mines de Can Freixes, de Can Merlès, de Can Fatjó i de la font de la Xima. Amb posterioritat a la publicació d'aquell estudi, encara es van identificar i estudiar algunes noves mines, especialment en el sector de Can Biosca, les quals han passat a incrementar el catàleg ja publicat.

Del 1995 a l'actualitat: preservació i difusió

La publicació del llibre sobre les mines va significar un primer pas en la difusió del seu coneixement. Fins llavors només ens havien acompanyat puntualment alguns convidats en els treballs d'exploració i topografia. Ara, un cop donat a conèixer públicament tot aquest patrimoni sobre el qual havíem estat treballant, calia donar un pas més en aquesta tasca divulgadora i ens vàrem plantejar la possibilitat de fer visitable algun sector de les nostres mines.

La pràctica totalitat de les mines d'aigua santjustenques eren de titularitat privada i per aquest motiu pensàvem que, tot i que els diversos propietaris durant el procés d'exploració i topografia ens havien manifestat majoritàriament el seu acord i donat tot tipus de facilitats en la nostra tasca investigadora, potser hauria estat excessiu proposar-los acceptar la servitud que representaria permetre les regulars incursions d'intrusos en una part de les seves propietats, com haurien comportat les projectades visites públiques a aquelles mines.

El fet que des de l'any 1992, i com a conseqüència de l'adquisició per part del municipi dels terrenys on es desenvoluparia l'actuació urbanística anomenada Pla de Can Candeler, les mines Vidal i Candeler havien passat a ser de titularitat municipal. Tractat el tema amb l'Ajuntament i signat l'oportú Conveni de Col•laboració, el Grup Espeleològic Rats Penats va començar una tasca d'adequació encaminada a deixar en condicions de ser visitat un sector prou representatiu dels diferents elements característics de les mines, en el recorregut del qual es pogués establir un circuit que oferís una entrada i una sortida diferenciades. Al mateix temps es va decidir que caldria actuar sobre el curs de les aigües que circulaven per la mina, de tal manera que es desviessin a sectors no visitables on fossin recollides i emmagatzemades per poder ser destinades a aplicacions d'interès públic, com, per exemple, el reg dels horts municipals.

Imatge del documental divulgatiu que posteriorment vàrem realitzar.

Un cop analitzats els sectors susceptibles d'ajustar-se a les nostres intencions, es va optar per arranjar la mina Candeler des de la seva portella de registre fins a la seva intersecció amb les galeries de la mina Vidal, fent d'aquesta cruïlla el nucli vertebrador de les visites. Des d'allà s'aniria al cap de la mina Candeler per admirar el floreig de l'aigua en un sector ricament concrecionat, i es tornaria altre cop a la cruïlla central on la visita continuaria per les galeries de la mina Vidal fins arribar a la portella de registre situada a la Baixada del Mas, punt per on se sortiria.

Els treballs d'adequació, que per causa del nostre voluntarisme només tenien lloc els festius i caps de setmana, en alternança amb les altres activitats pròpies d'un grup d'espeleologia, van començar el 23 de març de 1998 i van finalitzar el 29 de gener de l'any 2000, havent suposat en conjunt unes 40 hores efectives de treball per part de la pràctica totalitat dels membres del grup, així com l'extracció d'uns 700 kg de sediments i el transport i col•locació de prop de 400 pitxolins procedents d'altres sectors no visitables de la mina, per tal de restaurar les parts malmeses de la canaleta.

Tot i que des de l'any 1995 ja organitzàvem visites en aquest sector de les mines amb una certa regularitat, és a partir de l'arranjament d'aquest sector de les mines Vidal i Candeler quan més s'han sovintejat les visites guiades de divulgació. A més de les visites ocasionals que es fan al llarg de l'any per satisfer l'interès dels diversos col·lectius que regularment contacten amb el nostre grup per conèixer aquestes mines, cada any, pels voltants de les tradicionals Festes de Tardor, organitzem una visita fixa, la qual és oportunament anunciada a l'agenda cultural local.

A més, i per tal de complementar aquesta tasca divulgadora, ja fa uns quants anys que el nostre grup va enregistrar un documental, una còpia del qual és fàcilment consultable en un dels més populars

portals d'internet, a l'adreça http://www.youtube.com/watch?v=-beFCUKxcOs.

Una altra vessant de la nostra tasca consisteix a vetllar per la conservació d'aquest patrimoni cada cop més malmès i abandonat. Així, el mes de juny de 2005 vàrem presentar una al•legació sobre la proposta de modificació del Pla General Metropolità. Tal proposta de modificació permetia edificar sobre el marge esquerra del torrent de Can Biosca, afectant de ple les mines suara esmentades. Des de la regidoria d'Urbanisme se'ns va garantir que estarien amatents a la seva preservació en cas que finalment es decidís edificar-hi.

Tot i que sempre es pot fer quelcom més, tenim la satisfacció que el nostre treball, a més d'haver difós la història i realitat actual de les nostres mines d'aigua a un cada cop més nombrós sector de públic, ha passat també a ser un referent orientatiu en qualsevol obra d'infraestructura que les pugui afectar, havent estat en tot moment considerat a l'hora de planificar els grans projectes que darrerament han afectat el nostre terme municipal.